

POZADINA SPECIJALNIH VOJNOPOLITICKIH MJERA NJEMAČKOG OKUPATORA I USTAŠA NA KOZARI

Od početka priprema fašističke agresije na Jugoslaviju, koje su uslijedile krajem marta 1941. godine, na osnovu Hitlerove odluke da se Jugoslavija napadne i uništi i kao država i kao politička koncepcija (*«Als Staatsgebilde und politisches Konzeption»*), područje Kozare je uključeno u teritorij na kojem će operisati isključivo njemačke trupe. Naime, iako je u toku neposrednih priprema agresije i vođenja samih borbenih dejstava bilo preovladalo mišljenje da se političko rješenje Bosne i Hercegovine u cjelini prepusti fašističkoj taliji, italijanska vrhovna komanda je već 31. marta 1941. zatražila od njemačke vrhovne komande oružanih snaga (OKW) da se zona dejstva njemačke 2. armije proširi južno od rijeke Save za 50 do 70 km. To je italijanska vrhovna komanda zatražila jer je bila svjesna da njene divizije neće moći brzo i energično okupirati cijelu Bosnu i Hercegovinu.¹ Početnim naređenjima njemačke i italijanske vrhovne komande, odnosno komandi armija, ta linija je obuhvatala prostor sjeverno od linije Dvor na Uni — Banja Luka, i on je sa svim naseljima ulazio u operativnu nadležnost njemačke 2. armije.²

Iz sačuvanih dokumenata toga vremena ne vide se jasno pravi razlozi zašto je područje Kozare odmah uključeno u operativnu nadležnost njemačkog Vermahta. Međutim, analiza njemačko-italijanskih planova u Jugoslaviji prije rata i konkretnih rješenja po izvršenoj okupaciji i podjeli jugoslovenske teritorije, nedvosmisleno pokazuje da je Treći Rajh, zbog vlastitih vojnoprivrednih interesa i političkog prestiža, nametnuo svom italijanskom savezniku ona rješenja koja su isključivo odgovarala Trećem Rajhu, kao, na primjer, stvaranje kvislinške NDH, uključivanje u njen okvir cijele Bosne i Hercegovine, dovođenje ustaške garniture na čelo tzv. NDH³ itd. Ako bismo potražili osnovne razloge uključivanja područja Kozare u operativnu nadležnost njemačkih trupa na samom početku priprema agresije na Jugoslaviju, sa sigurnošću bismo mogli konstatovati da su i zato postojali jasni nacistički vojnoprivredni i čisto ustaški politički razlozi. Naime, već 14. aprila Pavelić je u Karlovcu dao čvrsto obećanje da će u svojoj NDH upravljati u interesu i po željama Trećeg Rajha/" što je kod nacista ubrzalo donošenje odluke da se cijela Bosna i Hercegovina uključi u sastav tzv. NDH. Na osnovu toga je već sutradan uslijedilo priznavanje »Nezavisne Države Hrvatske«

101

1) Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom II, knj. 2, str. 508–510 — Lična informacija italijanske vrhovne komande komandantu 2. Italijanske armije od 31. marta 1941. godine.

2) Zapovijest italijanske 2. armije od 7. aprila 1941. godine (Zbornik, tom II, knj. 2, str. 532–534).

3) O tome šire vidjeti: Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i NDH, Zagreb, 1977; Rafael Brčić: »Okupacioni sistem u Bosni i Hercegovini 1941. godine«, Vojnoistorijski glasnik br. 1/1970; Ferdo Culinović, Okupatorska podjela Jugoslavije — Poglavlje: »Nezavisna Država Hrvatska«, Beograd 1970; Mladen Colić, Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941, Beograd, 1973.

4) Arhiv Vojnoistorijskog Instituta (dalje: V. I. I.), njemačka arhiva (dalje: NjA), Mikroteka. Bon-4/238 i 240 — Izvještaji dr. Edmunda Vezemajera Ministarstvu spoljnih poslova Trećeg Rajha od 14. aprila 1941. godine o razgovorima sa Pavelićem u Karlovcu; uporedi: Bogdan Krizman, Pavelićev dolazak u Zagreb 1941. godine. Zbornik Historijskog instituta Slavonije br. 3/1965.

od Hitlera i Musolinija, a dva dana kasnije upućen je poziv da odgovorna italijanska ličnost dođe u Beč na konferenciju o podjeli jugoslovenske teritorije." Na toj konferenciji, kao što je poznato, uglavnom je bio riješen status Bosne i Hercegovine. Nacistima je, dakle, trebalo da im italijanski partner na početku prepusti jedan dio Bosne — to je bilo područje Kozare — a kasnije će se sve odvijati u znaku njihove inicijative zbog superiornosti vojne i političke, koju, zbog svojih razloga, potpomažu i ustaše, jer im njemački okupator pruža podršku u otklanjanju italijanskih pretenzija da ovlada u cijelom tzv. NDH.

Još treba podvući da je ulaženje područja Kozare u operativnu nadležnost 2. njemačke armije imalo i druge značajne razloge za njemačkog okupatora. To se područje neposredno nalazi uz veoma značajnu željezničku prugu Ljubljana — Zagreb — Beograd — Niš i dalje za Grčku i Tursku, tu je i željeznička pruga Sunja — Bos. Novi — Prijedor — Banja Luka, tu je i bogato nalazište željezne rude u Rudniku »Ljubija«, na tom području nalazilo se i nekoliko drugih privrednih i industrijskih preduzeća značajnih za vojnu privredu Trećeg Rajha, o kojima je, uz mnoga druga, unaprijed bila pripremljena dokumentacija o postojećoj proizvodnji i proširenju kapaciteta, zatim zbog prikupljanja ratnog plijena — pogonskog goriva, gotove robe, sirovina zatečenih u rudnicima, fabrikama, transportu ili trgovini, raznih drugih namirnica i slično." Pored toga, na ovom području je živjelo i više porodica njemačke narodne skupine — u nekoliko naselja oko Bosanske Gradiške, što je takođe uticalo na odluku da cijelo ovo područje — kao prvo u Bosni i Hercegovini — uđe u interesnu sferu njemačkog okupatora, najprije u operativnu nadležnost njemačkih trupa, a zatim u sastav tzv. NDH, ali u njemačkoj okupacionoj zoni.

U cilju obezbjeđenja svojih privrednih interesa i potreba zbog daljnjeg vođenja rata, njemački Rajh je u Bosni pod svojom okupacijom zadržao 31 predratni srez (današnjih 69 opština) sa površinom od 29.121 km² na kojoj teritoriji je živjelo 1,647.462 stanovnika, dok je fašistička Italija uspjela okupirati 27 predratnih srezova (današnjih 37 opština) sa površinom od 22.112 km² na kojoj je živjelo svega 1,026.420 stanovnika. Pogleda li se na geografskoj karti demarkaciona linija kroz Bosnu i Hercegovinu, lako je uočiti da su najvažniji centri i najbogatiji prirodni i privredni regioni Bosne i Hercegovine ostali sjevernije od demarkacione linije, tj. u njemačkom okupacionom području.⁷⁾ Upravo zbog toga je i uspostavljanje vlasti tzv. NDH išlo mnogo brže u njemačkoj nego u italijanskoj okupacionoj zoni, što je, s druge strane, značilo da su nacisti vrlo brzo ostavili ustašama »odriježene« ruke u sprovođenju njihove politike, a posebno ustaškog plana »čišćenja« tzv. NDH od svih nepoćudnih elemenata, na prvom mjestu Srba, Jevreja i Roma, a kasnije i svih onih koji su, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, bili protivnici ustaštva i »novog poretka« u Evropi.

Uspostavljanje ustaške vlasti na cijelom području Kozare bilo je gotovo od samog početka praćeno žestokim terorom prema Srbima, Jevrejima i Romima, kao i prema demokratski orijentisanim građanima bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Te mjere naročito oštar prizvuk dobivaju u onim mjestima u kojima je bilo pojedinaca koji su se izjasnili za ustašku politiku uopšte, a posebno zbog materijalnih i drugih pogodnosti koje su

5) O Bečkoj konferenciji šire vidi: Ferdo Čulnović, Okupatorska podjela, op. cit.; Flkreta Jelić-Butić, Ustaše i NDH, op. cit.; Rafael Brčić, cit. rad u napomeni 3 i Osvrt na knjigu Mladena Colića, Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine, u: Časopis za suvremenu povijest, br. 111/1974.

6) Odjeljenje za privredu njemačke 2. armije raspolagalo je kartotekom za 174 mjesta i 473 pogona u zoni svoga nastupanja. Izvještaj Uprave za privredu I. naružanje Vrhovne komande oružanih snaga Trećeg Rajha od 9. juna 1941. godine. (Arhiv V. I. I., NjA. Mikroteka, T-77, R-1298/414-424).

7) O tome šire vidi: Rafael Brčić, »Okupacioni sistem . . .«, op. cit.; isti: »Prilog razmatranju okupacionih sistema u Bosni i Hercegovini 1941. godine«. Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo, br. 5/1969. I »Njemačko-italijanske nesuglasice oko Bosne i Hercegovine u svijetlu okupacije i ustanka 1941. godine«. Prilozi, br. 3/1967.

im ustaše nudile kao »nagradu« za djela u korist »Hrvatske države«. Bio je to onaj mali broj ljudi sumnjive prošlosti, koji su iskoristili povoljan trenutak da se obogate opljačkanom imovinom Srba, Jevreja i drugih nepoćudnih elemenata za ustašku državu.

Međutim, masovniji zločini nad Srbima i ovdje su uslijedili poslije 22. juna, tj. nakon napada nacista na Sovjetski Savez i kada su već bile izvršene sve pripreme za kombinovano preseljavanje i useljavanje u tzv. NDH. Naime, ustaše su za svoj plan »čišćenja« Srba imale Hitlerovu saglasnost već početkom juna 1941. godine, tačnije 6. juna, kada je Hitler prvi put primio Pavelića u Berhtesgarden u kod Salzburga i kada ga je, poslije razgovora o deportaciji Slovenaca i iseljavanju Srba, upozorio da, ukoliko želi da njegova »Nezavisna Država Hrvatska« ostane »trajno hrvatska, mora najmanje pedeset godina voditi netolerantnu nacionalnu politiku, iako prevelika netolerancija cijeloj stvari može nanijeti štetu ..«⁸⁾

Ove i ovakve Hitlerove izjave stimulativno su djelovale na Pavelića da pojača teror nad Srbima. Može se sa sigurnošću konstatovati da je takvo Hitlerovo rezonovanje o »problemu Srba u NDH« uticalo mnogo na Pavelića i postupke njegovih ustaša, jer je Pavelić svojim istomišljenicima izjavio da je od Hitlera dobio »odriješene ruke« za vođenje politike u NDH, a to je — i po načelima ustaškog pokreta — značilo primjenu raznih vrsta genocida nad Srbima, među kojima je »pohrvaćivanje«, odnosno pokrštaivanje predstavljalo najblaži oblik, koji su prihvatili i klerofašisti na čelu sa nadbiskupom Stepincem i drugim višim i nižim katoličkim klerom profašističke orijentacije, jer to je za njih, prije svega, značilo »vraćanje vjeri praotaca« putem pokrštaivanja. Na takav zaključak shvaćanja Hitlerovih izjava upućuje i činjenica da je u to vrijeme bio znatno smanjen broj njemčkih okupacionih snaga u tzv. NDH — uskoro je ostala samo jedna divizija (718. pješadijska — posadna) i dva »Landesschützen« bataljona za obezbjeđenje privrednih i drugih objekata, ukupne jačine oko 12.000 oficira, podoficira i vojnika,⁹⁾ što je u poređenju sa brojem vojnih efektivita italijanskog okupatora južno od demarkacione linije bilo isuviše malo, pa je Pavelić — inače upoznat s italijanskim zahtjevima da ovladaju cijelom NDH — »vjero- vao« da, vodeći svoju ustašku politiku, istovremeno štiti interese Trećeg Rajha. Takav Pavelićev zaključak uslijedio je i zbog toga što se Hitler kao poznati srbofob i antisloven saglasio da se u nacističke planove deportacije Slovenaca uključi i područje NDH, tj. da se proporcionalno broju useljenih deportovanih Slovenaca u NDH iz nje iseli toliki broj Srba u Srbiju.¹⁰⁾

Još je bio prisutan jedan veoma značajan faktor koji je uslovio primjenu tako surovog terora prema Srbima, Jevrejima, Romima i svim drugim »nepoćudnim elementima« na području Kozare i Bosanske krajine. Naime, ustaše su na čelu sa Pavelićem pravile kombinacije da u Banjoj Luci organizuju »centar« svoje države,¹¹⁾ a da bi to postigli, nastojali su da u cijeloj Bosanskoj krajini, a posebno u širem pojasu Banje Luke, imaju »čistu« situaciju. Na tom planu veoma vidna je bila cjelokupna akcija stožernika Gutića, koji je u Banju Luku došao već 17. aprila 1941. godine i ostao sve do početka avgusta. Kao što je poznato, Gutić je u mjerama protiv Srba išao ispred mnogih najvažnijih Pavelićevih »zakonskih odredaba«. U svoju akciju nastojao je da uvuče što veći broj Hrvata i Muslimana, posebno u Banjoj Luci, Prijedoru i Bosanskoj Dubici, kako bi uz njihovu pomoć lakše mogao

8) Politički arhiv Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Njemačke (dalje: PA AA) Bon, Nachlass Paul Otto Schmidt — zapisnik o razgovorima između Hitlera i Pavelića 6. juna 1941. godine.

9) O tome šire vidi: Rafael Brčić, »Okupacioni sistem u Bosni i Hercegovini 1941. godine«, op. cit.

10) O iseljavanju Slovenaca u Bosnu opširnije vidi Rafael Brčić, »O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine«, Prilozi br. 9/1, Sarajevo, 1973.

11) Rafael Brčić, »Kombinacije ustaša o Banjoj Luci kao »centru Nezavisne Države Hrvatske«, Zbornik radova s naučnog skupa u novijoj historiji (1878–1945), održanog u Banjoj Luci 18–20. XI 1976. godine, izd. Institut za Istoriju BiH, »Glas«, Banja Luka, 1978, str. 650–663.

obračunati se sa Srbima. Iako je nailazio na slab odziv, treba podvući da je ustaški stožernik velike župe Sana i Luka skoro puna četiri mjeseca žario i palio po Bosanskoj krajini i području Kozare. Njegova tiranija bi najvjerojatnije potrajala i duže, da nije došao u sukob sa najvišim ličnostima 718. njemačke divizije u Banjoj Luci, kao i sa drugim najvišim vojnim i političkim predstavnicima njemačkog okupatora u NDH i Srbiji.^{12'}

U uslovima opštenarodnog ustanka na Kozari ubrzo je suspendovana cjelokupna vlast ustaške NDH. U njenim rukama ostali su samo gradovi na rubnom pojasu oko Kozare, ali sa gotovo svakodnevnim akcijama partizana na željeznički i drumski saobraćaj, pojedine privredne i druge objekte. Ustanak se širio silinom plamena na vjetru, a s njim je oslobođena partizanska teritorija postajala sve većom, da bi već u jesen 1941. godine narodnooslobodilački pokret na Kozari postao velika vojna i politička snaga, kojoj ni mnogo veće njemačke i ustaško-domobranske snage nisu mogle da se odupru, a još manje da zaustave njenu aktivnost. Još manjeg uspjeha imala je ustaška propaganda, koja se služila svim i svacim da dokaže Muslimanima i Hrvatima da su »pobunjenici« isključivo Srbi, da ne treba sjediti skrštenih ruku, nego stupati u redove ustaša i istrijebiti »srpsku pobunu«. Sve snažnija aktivnost jedinica II krajiškog (kozarskog) NOP odreda, posebno uspješne diverzije na željezničkoj pruzi Banja Luka — Bos. Novi — Kostajnica, doveli su ustašku vlast u paničnu situaciju, s jedne strane, zbog toga što se svojim snagama nisu mogli suprotstaviti partizanima, a s druge, zbog toga što se pred svojim njemačkim gospodarima nisu mogli opravdati radi prekinutog saobraćaja na željezničkoj pruzi kojom su svakodnevno trebale da se prevoze ogromne količine željezne rudače iz Rudnika »Ljubije« namijenjene mnogim željezarama u Trećem Rajhu ili drugim državama članicama Trojnog pakta. Ništa nisu pomogle ni zajedničke akcije njemačke vojske i ustaško-domobranskih snaga, koje su iz svojih garnizona pokušavale da prodru u srce slobodne partizanske teritorije. Nespokojstvo je nastupilo još veće kad se ispostavilo da partizani imaju veliku podršku stanovništva u okupiranim gradovima, od takozvanog ilegalnog NOP-a koji ustaška i njemačka obavještajna služba nisu mogli da otkriju, a još manje da mu zadaju odlučni udarac. Naime, širina, snaga i višenacionalni karakter ilegalnog NOP-a bili su iz dana u dan sve očigledniji. Bijes je iskaljivan na onim pojedincima koje su ustaše uspjele pokupiti prilikom racija, kaznenih ekspedicija i velikih hapšenja stanovništva u blizini izvršenih partizanskih diverzija na pruzi i na drugim objektima značajnim za neprijatelja,^{13'} ili u gradovima koji su bili okupirani.

Za razliku od drugih krajeva tzv. NDH treba podvući da su ustaše nad stanovništvom Kozare vrlo rano počeli da vrše »odmazde«, nad taocima mahom ženama, djecom i starcima, za koje se pretpostavljalo da su njihovi sinovi, očevi, braća i sestre partizani. To je činjeno u punoj saglasnosti njemačkih okupacionih vlasti — vojnih organa i rukovodilaca njemačke obavještajne službe, koji su sve takve predviđene za odmazdu proglašavali »komunističkim banditima«, »srpskim pobunjenicima«, »boljševicima« i tome slično. Svima njima je ustaški prijeki sud sudio po kratkom postupku, na licu mjesta ili u zatvorima Banje Luke, Prijedora, Bas. Dubice i drugih gradova Kozare. Ali, ni te mjere nisu sprečavale partizane Kozare da svakim danom nanose okupatorima i ustašama sve žešće udarce, usmjerene na najvitalnije vojnoprivredne objekte i tamo gdje su se neprijatelji NOP-a najmanje nadali. Zbog učestalih partizanskih akcija, njemačka komanda je jednim svojim bataljonom pojačala ustaško-domobransku posadu u Ljubiji,

12) Isto; uporedi: Dušan Lukač, Banja Luka i okolina u NOR-u i revoluciji 1941–1945. godine.

13) Opširnije o diverzijama partizana Kozare na komunikacije vidi referat za ovaj naučni skup autora Pere Baškota.

aok su folksdojčeri Lijevča polja obezbjeđivali ishranu za rudare koji su silom tjerani da kopaju željeznu rudaču i utovaraju je na kamione ili željezničke vagoni. Za obezbjeđenje pruge traženo je i ubrzo dobijeno nekoliko oklopnih vozova — bilo ih je krajem 1941. ukupno pet. Međutim, oni nisu dugo bili u pokretu, jer su ih kozarski partizani dobro smišljenim akcijama onesposobili. To je još više pooštrilo gnjev nacista i ustaša koji su nastojali da još okrutnije postupaju prema taocima — nevinom stanovništvu. Odgovor partizana na teror i zločine bio je takođe sve jači. U nizu uspjeha nad neprijateljem posebno treba podvući blokadu jednog njemačkog bataljona u Prijedoru, kojemu su nacisti i ustaše doturali hranu iz vazduha — avionima. To su iskoristili Italijani, nudeći da oni sa svojim snagama uđu u Prijedor i Ljubiju i obezbjeđuju iskop, utovar i transport željezne rudače. Italijanski fašisti su čak nekoliko puta i polazili da umarširaju u ta mjesta, ali su morali odustati, jer je njemačka komanda redovno odgovarala da će vlastitim vojnim snagama obezbjeđivati svoje vojnoprivredne interese na cijelom prostoru sjeverno od demarkacione linije.¹⁴

Treba napomenuti da takva nastojanja italijanskog okupatora nisu nikakva novina, slična nastojanja prisutna su i od ranije na drugim područjima tzv. NDH u Bosni i Hercegovini. Ona su rezultat dugo pripremanih italijanskih planova da pod svoju vlast podvedu cijelo područje tzv. NDH, na prvom mjestu Bosnu i Hercegovinu kao područje bogato rudnim blagom i nepreglednim šumama, što je sve trebalo da posluži »privrednom prosperitetu italijanskog siromašnog guvernerstva Dalmacija«.¹⁵ Već krajem 1941. godine italijanski fašisti nastoje da se domognu Sarajeva, jer je Sarajevo za njih »pojam cijele Bosne i Hercegovine«¹⁶ a zatim i drugog grada po veličini u Bosni i Hercegovini — Banje Luke.¹⁷ U okviru takvih planova uslijedila je i njihova akcija da se domognu Prijedora i cijelog regiona Rudnika željeza »Ljubije«. Treba još podvući da su italijanski fašistički vojni i politički krugovi takve pretenzije pokazivali i poslije izmjene Hitlerove direktive 39 A od 16. decembra 1941. godine, kojom direktivom je, kao što je poznato, cijelo područje tzv. NDH bilo prepušteno u vojnom pogledu kontroli italijanske 2. armije, ali se od toga odustalo na prijedlog komandanta njemačke više komande Jugoistoka, koji se saglasio sa mišljenjima njemačkih vojnih i političkih krugova u tzv. NDH da bi takva odluka imala dalekosežne posljedice za vojnoprivredne interese Trećeg Rajha, zatim poljuljala bi ostvareni politički prestiž Njemačke i ne bi bila dobro primljena od vodstva vlade tzv. NDH. Umjesto toga predloženo je da Treći Rajh vlastitim snagama nastavi okupaciju sjeverno od demarkacione linije, da sopstvenim trupama obezbjeđuje svoje vojnoprivredne i političke interese u tzv. NDH i da se protiv snaga NOP-a povede zajednička velika vojna operacija »čišćenja« i pacifikacije, uz učešće italijanske 2. armije i oružanih snaga tzv. NDH, najprije u istočnoj, a na proljeće i u zapadnoj Bosni.¹⁸

Poznato je kako su se stvari dalje odvijale. Isto tako je poznato da su njemački i italijanski okupatori u slamanju NOP-a i posebno njegove oruža-

101

14) O Italijanskim planovima u Bosni i Hercegovini 1941–1943. vidi: Rafael Brčić, »Italijanski i njemački planovi u Bosni i Hercegovini u svjetlu dokumenata 1942–1943«, AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini 1942–1943. godine — materijali naučnog skupa u Sarajevu 22. i 23. XI 1973. godine, Sarajevo, 1974, isti, »Italijanski planovi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1943. godine (sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu) — referat na naučnom skupu u Ankoni (Italija, 14, 15. i 16. oktobra 1977. godine, koji je održan u organizaciji jugoslavensko-italijanske komisije za istoriju dvadesetog vijeka, pod naslovom: L'IMPERIALISMO ITALIANO E L'OCCUPAZIONE FASCISTA DELLA JUGOSLAVIJA«.

15) Isto; uporedi Rafael Brčić, »Osnovna obilježja korekcije njemačko-ustaške politike prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, Prilozi br. 11–12, Sarajevo, 1976. godine.

16) Kao napomena 14) i 15).

17) Isto.

18) Opširnije vidi: Mišo Leković — Ahmed Donlagić, Neprijateljska ofanziva na istočnu Bosnu, Beograd, 1967, Gertrude Fricke, Kroatien 1941–1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau, Freiburg 1972. (uporedi osvrt R. Brčića na tu knjigu u: Vojnoistorijski glasnik br. 3/1974).

ne sile imali različita mišljenja, kao i da su postojale razlike u gledanjima na oružane snage NDH i četnike. Dijametralno suprotna bila su i mišljenja u pogledu pravca kojim treba organizovati velike vojne operacije protiv snaga NOP-a. Italijani su bili za pravac od crnogorske granice, preko Sarajeva na Banju Luku i dalje, a Nijemci za obrnuti pravac. I jedni i drugi su bili veoma uporni u dokazivanju opravdanosti svojih prijedloga za opštu zajedničku stvar. Međutim, treba podvući da su u odnosima između nacista i italijanskih fašista, kao i u njihovim odnosima prema kvislinškoj NDH, razvoj i snaga NOP-a bili sve više odlučujući. Drugim riječima, postojale su suprotnosti koje je prije organizovanja svake zajedničke akcije protiv »neprijatelja broj jedan« — tj. NOP-a, prethodno trebalo prevazići pa tek onda prići realizaciji zamišljenih planova, koji su — to posebno treba podvući — najčešće ostajali bez stvarnog efekta.

Pored vojnih mjera koje je trebalo preduzeti, bile su planirane i političke akcije, među kojima je istaknuto mjesto trebalo da ima »korekcija« politike prema Srbima uopšte, a posebno prema Srbima u tzv. NDH, u prvom redu u Bosni gdje je ustanički pokret na prelazu iz 1941. u 1942. godinu bio najrazvijeniji. Na širem planu, nacisti su pošli od situacije u Srbiji i svega onoga što su u vezi sa »korekcijom« svojih stavova prema Srbima uradili od sredine ljeta 1941. godine i dalje, tj. od formiranja srpske vlade na čelu sa Milanom Nedićem, pokušaja približavanja Nedića i Mihajlovića, s tim da Nedić bude na čelu, zatim približavanja Nedića i Pavelića i na kraju uspostavljanja saradnje nacista sa četnicima Draže Mihajlovića. Kako je otpala mogućnost bilo kakvog približavanja Nedića i Pavelića, nacistički vojni i politički krugovi u okupiranoj Jugoslaviji nastojali su da u tzv. NDH obuzdaju teror nad Srbima, tj. da se »srpsko pitanje«, zbog sve veće opasnosti od snaga NOP-a, čiju su boračku masu pretežno sačinjavali pripadnici srpske nacionalnosti, mora drugačije posmatrati i riješiti na način koji će znatno uticati na slabljenje NOP-a. U okviru toga problema najveću poteškoću predstavljalo je pitanje četnika, sa kojima su Italijani već ostvarili dobru saradnju na svom okupacionom području i, uz njihovu pomoć, sve vidljivije nastojali da se u tzv. NDH nametnu i njoj i svom njemačkom partneru. Drugim riječima, za italijanskog okupatora saradnja sa četnicima je imala određenu političku *realnost* u realizaciji daljnjih planova osvajanja, a u pogledu slamanja NOP-a očitovala se u odbacivanju postojećeg kvislinga — ustaške NDH (svog i njemačkog kvislinga) i pribjegavanju saradnji sa novim kvislingom — četnicima, na koje su Treći Rajh i ustaška NDH gledali drugačije. Naime, italijanski okupator je svojom vojnom i političkom akcijom *tokom* jeseni 1941. godine, kada je izvršio reokupaciju najprije II a zatim i III zone i izbio na demarkacionu liniju, onemogućio ustaške zločine nad Srbima na gotovo cijelom svom okupacionom području. Shodno tome, za njega nije ni postojala potreba da inicira popuštanje ustaškog terora. Ta je inicijativa mogla poteći i potekla je samo od nacista, koji, pored ostalog, nisu raspolagali dovoljnim vojnim efektivima za suzbijanje a pogotovo ne za gušenje NOP-a, posebno u Bosni i Hercegovini gdje su se nalazili najvitalniji njemački vojnoprivredni interesi.

Na problem četnika i saradnju sa njima nacisti su gledali drugačije od italijanskog okupatora. U tim gledanjima bilo je i različitih mišljenja među samim njemačkim političkim i vojnim ličnostima u Jugoslaviji i tzv. NDH. Na primjer, vršilac dužnosti komandanta Jugoistoka, general Valter Kunce protivio se bilo kakvoj saradnji sa četnicima, jer bi to označavalo »politiku popuštanja«, a to nije bilo u skladu s utvrđenim ciljevima »umS tenja«, svih ustaničkih snaga«,¹⁹ kako su jedno vrijeme označavani i par-

19) Sire o tome vidi: Rafael Brčić, »Njemački i italijanski planovi . . .« op. cit., uporedi: Ladislaus Hory — Martin Broczat, *Der Kroatische Ustascha-Staat 1941—1945*, Stuttgart 1964, str. 125—127 i slijedeće.

101
tizani i četnici, iako je bilo jasno ko su jedni, a ko drugi. Nacisti takvu oznaku tokom 1942. godine manje koriste zbog svog srbofobstva, a više zbog svojih obzira »prema ustaškoj NDH«, koju podržavaju i stalno podvlače njenu »nezavisnost« i »samostalnost«, jer u tome vide mogućnost suzbijanja italijanskih pretenzija, odnosno očuvanja svoga vojnopolitičkog uticaja i prestiža.²⁰ U vezi s tim, nacistima je bila prihvatljiva ustaška krilatica o ustanku, NOP-u i snagama NOP-a. Zbog toga u svojoj propagandi ističu da je »ustanak srpska stvar«, nešto što je »uvezeno iz Srbije«, da su »komunisti Srbi«, da među Hrvatima »nema komunista«, izuzev poneki pojedinac koji je »podrijetlom sve drugo a ne Hrvat«.²¹ Međutim, za njemačkog okupatora je značajno podvući ponašanje da on i u situaciji kada je prisiljen da zagovara podržavanje četnika u borbi protiv NOP-a, to ne može raditi otvoreno, jer su četnici u najvećem broju pripadali Draži Mihajloviću, generalu i komandantu »jugoslavenske vojske u otadžbini« — na tu funkciju je početkom 1942. godine naimenovan od jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu. Zbog toga nije ni mogla doći u obzir šira saradnja sa četnicima, jer su i četnici, po mišljenju nekih njemačkih funkcionera, »neprijatelji Nijemaca«, (na primjer, generala Badera i poslanika u Zagrebu Zigfrida Kašea), i dalje, »Draža Mihajlović je bio glavni pokretač ustanka«. Iz praktične potrebe — zbog pojačane opasnosti od snaga NOP-a, italijanskih pretenzija za novim osvajanjima područja tzv. NDH i obzira prema ustaškoj NDH, nacisti ne prihvataju saradnju sa četnicima u cjelini, već samo na nekim područjima. Umjesto toga, oni zagovaraju saradnju između organa tzv. NDH i četnika, očekujući da će to pomoći »umirenju cijelog područja NDH«. U toj saradnji i ustaše vide svoju korist, kako u pogledu suzbijanja ustaničke djelatnosti, tako i u cilju slabljenja italijansko-četničke saradnje, koja je po njihovom mišljenju zaprijetila potpunom suspendovanju vlasti ustaša u čitavoj Bosni i Hercegovini.

Ustaško-četničkoj saradnji pogodovali su i još neki veoma značajni momenti. Među njima svakako značajno mjesto zauzimaju naporu pojedinih četničkih vođa da prevladaju vlastitu krizu koja ih je zadesila u proljeće 1942. godine u brojnim porazima sa snagama NOP-a. Međutim, iako ti sporazumi nisu sklopljeni na čitavom području Bosne i Hercegovine, što nije bilo ni moguće, jer četnika i četničkih jedinica nije svuda ni bilo, na primjer, na Kozari, treba napomenuti da je ustaška propaganda te sporazume i dogovore vješto koristila protiv NOP-a, optužujući NOP kao »glavnog krivca i za sva zla koja su zadesila srpsko stanovništvo«. Ta je propaganda bila vidno ispoljena i na području Kozare, o čemu dosta podataka donose u svojim radovima Mile Konjević, Izudin Čaušević i još neki autori.²²

Nacisti su čvrsto stajali na stanovištu da se saradnja sa četnicima može ostvarivati samo »na užim područjima«, prvenstveno onim gdje su, po njihovom mišljenju, postojali izgledi da se srpsko stanovništvo može distancirati od NOP-a. Prema tome, na Kozari, gdje je bilo ostvareno puno jedinstvo narodnooslobodilačkog pokreta, tj. partizanske vojske i naroda cijele oslobođene teritorije kozarskog područja, nikakva »korekcija« nije mogla doći u obzir. To su dobro znali i nacisti i ustaše. Za njih je Kozara predstavljala pravi partizanski bastion, koji se jedino mogao uništiti vojnom silom, ne samo oružanu snagu NOP-a već i narod Kozare — sve živo, staro i mlado. U tom cilju bila je formirana posebna njemačka Borbena grupa »Zapadna

20) Opširnije vidi: Rafaei Brčić, »Razlozi i pravci pojačanog angažovanja njemačkog okupatora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1942–1943. godine (sa posebnim osvrtom na značaj privrednog potencijala Bosne i Hercegovine)«, Prilozi br. 4, Sarajevo, 1968. godine.

21) Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i NDH, op. cit.

22) Mile Konjević, »O reagiranju ustaške propagande na razvoj ustanka i prilika na području Kozare 1941–1942. godine«, Izudin Čaušević, »Kapitulacija Jugoslavije, stvaranje NDH i ustaški teror na Kozari«.

Bosna«, koja je otpočinjanjem prvih dejstava njenih snaga protiv oružane sile NOP-a na Kozari morala tražiti i dobiti nova pojačanja, ne samo u broju vojske nego i u tehničkim sredstvima.²³⁾

Na kraju, ostalo je da podvučem da je nacističko-ustaška sprega do svog punog izražaja — kao najneljudskija, najnehumanija i najzvjerskija avet — u praksi ispoljavala onda i tamo kada se raspolagalo dovoljnim snagama i najsuvremenijim sredstvima za uništavanje ljudskih života i narodnih dobara, a to je opet bio slučaj na Kozari, ljeta 1942. godine. Međutim, bez obzira na sve strahote koje je preživio narod Kozare i njegov Drugi krajiški (kozarski) NOP odred, neprijatelj nije mogao uništiti NOP na Kozari, jer je NOP tu, kao i u cijeloj Jugoslaviji, bio narodni pokret koji je u sebi uvijek iznova pronalazio novu snagu i neskrivene mogućnosti da se suprotstavi svakoj osvajačkoj sili. To je, uostalom, priznao i sam njemački okupator, kada je ubrzo cijeli prostor tzv. NDH od Save do njemačko-italijanske demarkacione linije, proglasio za operativno područje pod komandom nove vojne ustanove »Komanda njemačkih trupa u Hrvatskoj« na čelu sa generalom Litersom. To je njemački okupator učinio jer je ocijenio da njegova kvislinška tvorevina — ustaška NDH, nije ispunila ni jedan od tri osnovna zadatka koji su joj u početku bili postavljeni: da obezbjeđuje sirovine za njemačku ratnu industriju, jeftinu radnu snagu za rad u toj industriji i da šalje i snabdijeva veći broj vlastitih jedinica potrebnih Trećem Rajhu na Istočnom frontu.

23) O tome opširnije, pored standardnih radova o Kozari — Rade Bašića, Mirka Pekića, Dragutina Ćurguza i drugih, vidi referat Miše Lekovića, »Pripreme nemačkih štabova za ofanzivu na Kozari u leto 1942. godine«, saopšten na ovom naučnom skupu.